

Τρύφων Τσομπάνης, Θέματα αισθητικής της Λατρείας

Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Κυριακίδη, 2024.

256 стр.

Недавно објављена књига професора Богословског факултета Аристотеловог Универзитета у Солуну, Трифона Цомбаниса, представља плод не само његовог вишедеценијског проучавања хришћанског богослужења, већ и истрајног поучавања Речи Божијој многобројних генерација студената овог Факултета. Дело се састоји из девет поглавља, састављених од низа научних радова који представљају ауторово богословско вредновање естетске перспективе богослужбеног простора и времена. Иако дотични радови разматрају у први мах засебне теме, спроведена истраживања се међусобно прожимају и допуњују, дајући целовит увид у ауторов поглед на богослужбену естетику и црквену уметност. Књига је намењена студентима теологије и пастирима Православне Цркве, уметницима, али и свима онима који се

старају о лепоти Дома Господњег и онога што се у њему савршава.

Професор Цомбанис приступа естетици богослужења тако што препознаје и истиче средишњу улогу свештене уметности у Цркви, а која превасходно треба да буде искуство светотајинске пројаве и доживљаја Цркве. Штавише, она изражава духовни живот и учење Цркве, а уједно има како дидактички, тако и педагошки значај. Уметност која тежи истински Лепом, налази своје испуњење у Богочовеку Христу. Она, заправо, оваплоћује теолошко искуство Цркве, али је неразумљива изван контекста богослужења. Уметност је, дакле, плод искуства црквеног живота и (бого)познања истинске Лепоте.

Аутор подсећа да искуство обликовања и усавршавања по Богу доноси и искуство усавршавања по човеку. Богослужење Цркве је уједно и један вид свештене

наставе, где се хришћани вековима поучавају у песништву, језику, реторици, музици, архитектури и сликарству. Храм такође бива и школа у којој се освећују и изоштравају чула кроз уметност, а она на тај начин прислужује у свештеном богослужењу (стр. 11, 17). Наиме, професор Цомбанис у овој књизи говори о уметности која нема за циљ да само украшава одређени простор, већ која учествује у очишћењу чула и удостојава их доживљаја Бога, истовремено их чинећи сасуди-ма благодати. Дакле, уметност у оквиру богослужења делује мистагошки. Уколико би била одвојена од њене литургијске функције, уметност би изгубила суштину која је дословно трагање за истински Лепим.

Естетски критеријуми аутора су приликом његовог проучавања поткрепљени учењем Светих Отаца. Штавише, светоотачки текстови су коректив приликом оцењивања савремених кретања у изграђивању и украшавању литургијског простора. Истовремено, у књизи је приметна одговорност приликом говора о Предању. Упућивање на Предање није жеља за пуким понављањем одређених форми које су биле функционалне у ранијим периодима историје богослужења. Када говори о Предању, аутор се позива на његово разумевање и живљење, односно на прихватање онога што се *предаје* и актив-

но учествовање у даљем изграђивању Предања. Чињеница да се Предање и даље ствара је позив на одговорност, јер смо, како запажа професор Цомбанис, дужни да будемо настављачи Предања и управо из тог разлога се трудимо да га чувамо живим и функционалним у богослужењу (стр. 37–44). На тај начин православни хришћани остају верни наслеђу Отаца Седмог васељенског сабора који уче да *стварање икона није откриће живописаца, него предање Каподоличанске Цркве и Светих Отаца*.

Аутор у својој књизи расветљава и богословске идеје које су утицале на осмишљавање литургијског простора током историјског хода Цркве. Структурални елементи храма временом задобијају симболички и догматски значај. Делови храма се стављају у одређени поредак, као икона свештеног поретка – Неба на земљи. По истом поретку, пратећи архитектуру, развија се иконографски програм храма. Сходно деловима храма, иконографски програм се такође састоји из неколико циклуса: догматски, литургијски, агиографски и христолошки. У складу с тим, аутор објашњава на одговарајући начин њихову улогу и смисао.

Изузев главних сцена помених циклуса, Христа Пантократора у куполи и Богородице Шире од Небеса у олтарској апсиди, које својим размерама

буде осећај узвишеног, остала изображења треба да буду у пропорцијама људског тела. На тај начин хришћанин се непосредно и природно уграђује у храмовни свештени простор, доживљавајући га као дом свога Оца. Но ипак, када су временом уследиле промене у литургијској свести и богослужбеној пракси на Истоку, у Цркви је постало отежано усвајање естетских критеријума по којима су се обликовали древни храмови и црквена уметност. Отуда долази до неразумевања литургијске функције храма, што се очитује на бројним примерима датим у књизи, попут савремене (не)употребе нартекса (припрате) или постављања крстионице унутар храма.

На примеру својих научних достигнућа, професор Цомбанис показује бригу о Предању које се обликује и предаје будућим генерацијама, те из тог разлога он даје практичне савете који се тичу естетике богослужења. Како би се постигли добри резултати, потребно је да градитељи храма имају богослужбено искуство и да њихова уметност буде, по узору на древне зографе, плод молитве и служења. Свест о литургијском простору може да подигне свештеник који треба да има знање о литургичким и обредословним питањима. Управо од њега се очекује да пружи богословски утемељена и релевантна сазнања, како би упутио

уметника у то какав је сасуд потребан Цркви. Такође, од особитог је значаја чињеница да у богослужењу Цркве нема и не сме да буде пројаве људске таштине и индивидуалних пројекција. С тим у вези, нарочито је значајно ауторово мишљење да приликом градње и уређивања иконографског програма храма, звезда водиља треба да буде његова литургијска употреба (стр. 54–68, 175).

Професор на неколико места наводи још једну изузетно битну улогу живописа као својеобразног *шпийкара*. На изображењима богословствујућих зографа забележен је њихов богослужбени опит и владајући типик тадашњег времена, који и данас може да нас поучава неопходној литургијској пракси. Осим тога, у књизи су наведени бројни примери из литургијског циклуса олтарске апсиде, а који нуде драгоцене информације о начину савшавања божанствене Евхаристије и *ошварају очи* за потпуније разумевање смисла свештеног богослужења (стр. 8, 29, 92–119, 168).

Критеријуми црквене уметности нису само естетски, него преваходно духовни. Све што се збива и постоји у православном храму оправдано је само ако узводи спасењу. Аутор с правом истиче да храм може бити и право архитектонско чудо, али ако нема стварни симболички и богословски језик, који

има могућност да свет преобрази и учини Црквом, исти остаје искључиво у оквирима обичне грађевине (стр. 20–23). У складу с тим, одлике које треба да краше један храм, према мишљењу професора Цомбаниса, јесу класична једноставност и скромност (ή δωρική λιτότητα), практичност, функционалност, али и величанственост и отменост (ή άρχοντία), при чему наведене одлике могу бити постигнуте правом мером, односно умереношћу (стр. 37, 101).

Поље интересовања у овој књизи се не ограничава искључиво на визуелни приступ. Аутор у том погледу позива православног хришћанина на целовитије и што непосредније учешће у свештеном богослужењу, у којем он бивствује свим својим силама и осећањима. Штавише, овакав приступ је не само неопходан, већ и веома користан када се разматра естетика богослужења. Отуда се икона описује као визуелни *погодан* химнографије, а историјско-празнични циклус живописа као визуелна проповед Христовог Јеванђеља. На конкретним примерима, које наводи професор Цомбанис, очигледна је испреплетеност химнографије и иконографије, где је често црквено песништво претходница и инспирација за обогаћивање иконографског израза (стр. 69–90).

Исто тако, треба истаћи да се аутор у књизи суочава и са изазовима модерних технологија које се појављују и заузимају своје место и улогу у богослужењу. Ту, првенствено, имамо у виду смернице о решењима акустике и осветљења храма, где се улога модерних технологија не доводи у питање све док исте не нарушавају богослужбени поредак (стр. 120–129).

Узимајући у обзир претходно речено, неоспорна је чињеница да је проблематика естетике богослужења увек актуелна тема, о којој се исувише мало говори на систематичан и свеобухватан начин. Ишчитавајући и сагледавајући резултате научно-истраживачког рада професора Трифона Цомбаниса, садржане у његовој приказаној књизи, уверили смо се у његов грандиозан допринос литургици, као и на пољу очувања предањског и аутентичног богослужбеног таксиса Православне Цркве.

Војислав Башица
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
vbasica@bfspc.bg.ac.rs

□